

ВЕЛИКИЯТ КОД – БИБЛЕИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ И ТУРСКИЯ

Яна Сивилова, Жана Желязкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

BIBLISMS IN BULGARIAN AND TURKISH

Yana Sivilova, Zhana Zhelyazkova

Sofia University St. Kliment Ohridski

Abstract. The role of the Holy Bible in shaping European literary languages and phraseological layer is not to be argued. By means of a nontraditional comparison an attempt is made to compare the phrasemes which owe their popularity to the biblical text in Bulgarian with Turkish phraseologisms and to report coincidences but also the differences between the two languages of peoples having different religions.

Key words: Bible, the Great Code, biblisms, Bulgarian, Turkish, phraseologisms, equivalents.

Н. Фрай нарича Библията *великия код* поради огромното влияние, което оказва върху европейската литература и цивилизация (Frye 1982). Ролята на Светото писание за формирането на европейските книжовни езици и на фразеологичния пласт е неоспорима.

Чрез едно нетрадиционно сравнение ние се опитахме да съпоставим фразите, които дължат популярността си на библейския текст в българския, с турски фразеологизми и да отчетем припокриването, но и различията между двата съседни езика, които принадлежат на народи, изповядващи различна религия.

Когато описват фраземите, водещи началото си от Библията, анализаторите са склонни да приемат по-широка дефиниция на термина *библейизъм* и да включат различни типове устойчиви словесни комплекси, за да обхванат по-пълно материала от този важен източник (Филкова/Filkova 1965: 384–5, Chlebdá 2005: 209).

Въз основа на семантичните си и формални съответствия с библейския текст изразите се разделят на няколко основни групи.

Първата включва преки цитати от свещената книга и квазицитати (изрази, които стоят много близо до библейския текст, но не го отразяват напълно точно – изпуснати са част от лексемите, налице е незначителна промяна в словореда, добавена е частица и пр. (Kozłara 2001: 31). Към тези фраземи се отнасят: *Слагам воденичен камък на шията* (Матей 18:6, Марко 9:42); *солта на земята* (Матей 5:13); *плач и скърцане със зъби* (Ма-

тей 8:12); *камък върху камък няма да остане* (Матей 24:2); *не съдете, за да не бъдете съдени* (Матей 7:1); *ето човекът* (Йоан 19:5); *Служа на двама господари* (Лука 16:13); *косъм няма да падне от главата му* (Деяния на апостолите 27:34); *кост от костите ми и плът от плътта ми* (Бит.2: 23); *като зеницата на окото си* (Вт. 32:1); *Нищо ново под слънцето* (Екл. 1:19).

Голяма част от тях се употребяват и на турски: *etinden et, kanından kan* (Хадис): „...Şifa verip iyileştirirsem, ona etinden daha iyi bir et, kanından daha iyi bir kan veririm...“ „Ако го излекувам, ще му дам по-хубава плът от неговата и по-хубава кръв от неговата“ (Sevinçgül 2015). Паралели имат и *Нищо ново под слънцето* - *Güneş(in) altında yeni birşey yok*, както и *gözü gibi sakınmak/korumak*, букв. ‘пазя като окото (очите) си’ с частична трансформация на образа.

Втората група обхваща парафрази на по-обемни разкази: *манна небесна* (Изх. 16:14-35), *блудният син* (Остромирово евангелие 1056-7), *отделям зърното от плевата* (Ефрем Сирин, XIII в.), *Ноев ковчег* (Григорий Назиански, XI в.), *Тома неверний* (проповеди на Кирил Туровски, XII в.). Изследванията на средновековните писмени източници дават възможност да се определи първото им писмено фиксиране (Филкова/ Filkova 1965: 397).

В турски съответствията на изразите *манна небесна* и *Ноев ковчег* са *kudret helvası* и *Nuh gemisi*, които присъстват в Свещения Коран: „... и спуснахме над вас *манната* и пълпърците...“ (2:57) (Теофанов/Teofanov 1999: 7); „И правеше той *Ковчега*, и всякога, щом край него минаваха знатни от неговия народ, подиграваха го“ (11:38) (пак там: 225). Сравнението *като манна небесна, като небесна манна* (разг.) изразява ‘нещо жизненоважно, крайно необходимо, насъщно’, в съчетание с глаголите *чакам, очаквам, желая* предава ‘с голямо нетърпение, много силно (чакам, очаквам)’, а *манна небесна* (книж.) е ‘голямо благо, получено даром’. *Манна* е името на лишей, растящ върху скалите в пустините, както и на засъхналия сок, който изтича от дървото *Fraxinus ornus*, използван във фармакологията като очистително средство (РБЕ/RBE 1998: 152). Слово-съчетанието *kudret helvası* (прен.) ‘изход, средство, решение’ (Yurtbaşı 2004: 40) има следните значения: 1. Манна – лишей *Aspicilia esculenta*; 2. Дърво *Fraxinus ornus*, разпространено в северозападен и западен Анадол; 3. Пестил от изсушения сок на растения, използван за разхлабително. *Nuh gemisi* във фразеологичните речници се тълкува като ‘място, където се събират всякакви хора’ (ATDS) или като ‘смут, безпорядък’ (Yurtbaşı 2004: 108).

Отделям зърното от плевата, което на тур. е *buğdayları samandan ayırmak*, букв. ‘отделям житото от сламата’, ще подкрепим с цитат от прочутата поема *Маснауи-е Манауи* на Дж. Руми: „Така както трябва да се отделя житото от плевата, така трябва да се отделя доброто от лошото“ (Bakırcı 2011: 59).

Други междуезикови паралели са: *скубя си косите* тур. фраз. *saçını başını yolmak* – букв. ‘скубя си косите и главата’ в значение ‘плача, страдам, тъжа, скърбя’ (Yurtbaşı

2004: 197), с вариант *saçını sakalını yolmak* – букв. ‘скубя си косите и брадата’, ‘разкайвам се, съжалявам’ (пак там: 58).

При изследването на източниците на библейската фразеология особено интересни са изразите, които са имали устойчив характер, преди да влязат в библейския текст. Те водят началото си от фолклора или са заети от други езици. Част от тях откриваме в евангелията, тъй като тези текстове са възникнали в по-ново време и проследяването на откъси от по-ранни произведения е по-лесно. Според С. Кожара подобни фрази водят началото си от елинизирания Изток. Тук отнасяме: *Лекарю, излекувай себе си* (староеврейската книга Берешит Раба), *око за око, зъб за зъб* (Вавилонски кодекс на Хамурапи), *ритам срещу ръжена* (римска и гръцка литература – Еврипид и Теренций) (Kozłaga 2001: 290).

Изразът *виждам сламката в чуждото око, а гредата в своето не виждам* (логгон, опиращ се на семитска реторична фигура) (пак там) има съответствие в турски и др. източни езици: тур. *kendi gözündeki direği/merteği görmez (de), elin gözündeki samanı/çöpü görür* (ATDS); азерб. *Öz gözündə tiri görmür, özge gözündə gıl ahtarır* – букв. ‘В своите очи не вижда гредата, а в чуждите търси косъма’ (Желязкова/Zhelyazkova 2007: 400); перс. *Kâhi dârp чеши-е мән мибинâд вâ куһ-рâ дâр чеши-е ход немибинâд* – букв. ‘Сламката в окоето ми съзира, а планината в своето не вижда’ (пак там: 404).

Н. Шъпак предполага интересна връзка на *сърце от камък* с египетската митология. Известно е, че при съда в отвъдното сърцето според египтяните играе важна роля. То се поставя на едно от блюдата на везните срещу перото на Маат (символ на богинята на истината и справедливостта) (Assmann 2004: 7). Ако присъдата е позитивна, везните се намират в равновесие и покойникът е преминал през първото важно изпитание по пътя към отвъдното. Все още е спорно дали сърцето е било оставяно в тялото при балсамирането, изваждано заедно с другите вътрешни органи и замествано със сърце от камък или увивано отделно (Lekov 2004). До нас са достигнали кутии във формата на скарабей от скъпоценен и полускъпоценен камък, поставяни на гърдите на починалия. Според Шъпак тези дубликати е трябвало да помогнат на мъртвия пред съда на боговете, ако сърцето му бъде откраднато или напусне своя притежател (Shupak 2001). Образът на сърцето от камък и сърцето от плът и кръв, характерно за погребалните церемонии, е използван от Йезекиил, един от пророците, който най-ярко си служи с египетска образност (Иез. 36:26 „И ще им дам едно сърце, ще вложa в тях нов дух, ще взема из тялото им каменното сърце и ще им дам сърце от плът“). То изразява идеята за ново съглашение между Бог и неговия народ в края на дните. На турски се употребява фразеологизмът *taş yürekli/kalpli* – букв. ‘с каменно сърце’ в значение ‘безмилостен, безсърдечен’.

На израза *вълк в овча кожа*, водещ началото си от басня, съответстват *kuzu postuna bürünmüş kurt* – ‘вълк, загърнат в агнешка кожа’, *koyun kılığına girmiş kurt* – ‘вълк, преоблечен като овца’ и *kuzu görünümlü kurt* – ‘вълк с вид на агне’. Срещат се и в Хадисите: *bunlar kuzu postuna bürünmüş birer kurttur* – „те са вълци в кожа на агне“

(Hadis-i Şerif, Tirmizî); *Kendileri kuzu postuna bürünmüş iken kalpleri kurt gibi vahşi olacak* (Taberanî, el-Evsat, V/126; Hakim, el-Müstedrek, III/386) „Загърнати в агнешки кожи, сърцата им ще са диви като вълци“ (www.yenimesaj.com.tr/kuzu-postuna-burunmus-islamci-kurtla...). Фразеологичният глагол *kuzu postuna bürünmek* – букв. ‘намятам/загръщам се в агнешка кожа’ означава ‘мамя, измамвам’ (Yurtbaşı 2004: 12).

Многократно в средновековната литература е използвана и пословицата *Който гроб копае другиму, сам пада в него* (*Който копае яма, ще падне в нея* – Екл. 10:8), която някои отнасят към Езоп, а други приписват на Цицерон. Напълно е възможно и тя да има фолклорен източник. Разпространена е в турския и други източни езици: тур. *Başkasına çukur kazan, kendi içine düşer; el için kuyu kazan, evvela kendisi düşer* (ADS), перс. Чâhkân hâмише tâh-е чâh âст – букв. ‘Онзи, който копае трап, всякога е на дъното му’ (Желязкова/Zhelyazkova 2007: 402).

Някои често употребявани изрази се определят от изследователите като генетични (несъщински) библеизми. Те се използват във всекидневната реч, но връзката им с първоизточника е напълно забравена. Тук попадат фразите: *изравнявам със земята*, със съответствие на тур. *yerle bir etmek* (ADS) – букв. ‘правя едно със земята’; *падна в нозете на някого, от главата до петите* и др. Към тази група спадат и *обръщам гръб на някого* – тур. *sirt çevirmek* ‘разсърдвам се, преставам да обръщам внимание и да се интересувам’ (Yurtbaşı 2004: 427), както и *отварям очите на някого* – тур. *gözünü açmak* ‘напомням, предупреждавам, карам да прогледне’ (пак там), ‘давам му информация, която ще промени мисленето му’ (ADS); *запушвам устата* – тур. *ağzını kapamak/tıkmak* ‘затварям/запушвам нечия уста’, ‘карам да замлъкне’; ‘побеждавам’ (Yurtbaşı 2004: 230) и пр.

Направената съпоставка на изразите, които дължат разпространението си на библейския текст, дава възможност да извлечем няколко предварителни извода.

Най-голяма общност във фразеологията между българския и турския откриваме във фразите, които пряко цитират свещени текстове. Другата също така важна група, където се откриват множество съответствия са генетичните библеизми, т.е. изрази, които водят началото си от Светото писание, но не се свързват с него от носителите (Chlebda 2005: 212). Особено голямо значение тук имат фразеологизмите, образувани чрез синекдоха, където образът се гради върху употребата на част от тялото.

Най-малко съответствия наблюдаваме при парафразите, очевидно тъй като те се формират в рамките на свещенослужението и разпространението им остава затворено сред православните. Тъй като окраската им е книжна, те не получават широко разпространение сред народа и не могат да бъдат заети по устен път.

Цитирана литература

Библия 1992: Библия. София: Свети Синод на БПЦ. (*Bibliya*. Sofia: Sveti Sinod na BPC.)

Желязкова 2007: Желязкова, Ж. Към въпроса за съответствията при пословиците и поговорките в турския и персийския език. – В: *Общуване с Истока*. София, 395–409. (Zhelyazkova, Zh. Kam vaprosa

- za saotvetstviyata pri poslovitsite i pogovorkite v turskiya i persijskiya ezik. – V: *Obshtuvane s Iztoka*. Sofia, 395–409.)
- Калдиева-Захариева 2013:** Калдиева-Захариева, Ст. *Българска фразеология*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Kaldieva-Zaharieva, St. *Balgarska frazeologiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo Prof. Marin Drinov.)
- РБЕ 1998:** *Речник на българския език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, том 9. (*Rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo Prof. Marin Drinov, tom 9.)
- Теофанов 1999:** Теофанов, Цв. *Превод на Свещения Коран*. София. (Teofanov, Tsv. *Prevod na Sveshteniya Koran*. Sofia.)
- Филкова 1965:** Филкова, П. Църковнославянска фразеология в съветската художествена и обществено-публицистична литература. – В: *Годишник на СУ*, Т. 59, № 2, 375–502. (Filkova, P. *Carkovnoslavuyanska frazeologiya v savetskata hudozhestvena i obshtestveno-publicistichna literatura*. – V: *Godishnik na SU*, Т. 59, № 2, 375–502.)
- ATDS:** *Açıklamalı Türkçe Deyimler Sözlüğü* [11.07.2018] <https://www.dersimiz.com>
- Assmann 2004:** Assmann, J. Confession in Ancient Egypt – In: A. Destro, M. Pesce (Hg.), *Ritual and ethics. Patterns of repentance. Judaism, Christianity, Islam. Second International Conference of Mediterranean*. Paris: Louvain, 1–12.
- ADS:** *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* [11.07.2018] www.tdk.gov.tr
- Bakırcı 2011:** Bakırcı, N. *Mesnevi'den Seçmeler*. Konya: Rûmî Yayınları. [16.11.2018] <https://www.kitapdunyasi.com.tr>
- Chlebda 2005:** Chlebda, W. *Szkice o skrzydlatych słowach*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Frye 1982:** Frye, N. *The Great Code*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Коç 2011:** Коç, Mehmet E. *Yeni Mesaj*. [11.07.2018] <https://www.yenimesaj.com.tr/kuzu-postuna-burunmus-islamci-kurtla...>
- Koziara 2001:** Koziara, St. *Frazeologia biblijna w języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Lekov 2004:** The Formula of the “Giving of the Heart” in Ancient Egyptian Texts. – In: *The Journal of Egyptological Studies*. [24.11.2018] <https://core.ac.uk/download/pdf/12037163.pdf>
- Sevinçgül 2015:** Sevinçgül, Ö. *Hadis El Kitabı-3: Bir Takva ve Kulluk Rehberi*. Istanbul: Genç Nesil Yayınları. [11.07.2018] <https://www.bol.com/nl/p/hadis-el-kitab-3-bir-takva-ve-kulluk-rehberi/9200000056677098/>
- Shupak 2001:** Shupak, N.xzq, Kbd, QHhLEb, The Hardening of Pharaoh’s Heart in Exodus 4–15:21: Seen Negatively in the Bible but Favorably in Egyptian Sources. [24.11.2018] <https://pdfs.semanticscholar.org/fa77/0318a0bdf6747b0bf589733a932da3dbcf05.pdf>
- Yurtbaşı 2004:** Yurtbaşı, M. *Sınıflandırılmış Türkçe Deyimler*. İstanbul: Arion Yayınevi.

Яна Сивилова
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по български език
ysivilova@uni-sofia.bg

Yana Sivilova
Sofia 1504
15 Tzar Osoboditel Blvd.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Bulgarian language
ysivilova@uni-sofia.bg

Жана Желязкова
София 1303
Бул. „Тодор Александров“ 79
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по тюркология и алтаистика
zzheljazko@uni-sofia.bg

Zhana Zhelyazkova
Sofia 1303
79 Todor Alexandrov Blvd.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Turkic and Altaic Studies
zzheljazko@uni-sofia.bg